

Näkökulmia vapaan demokraattisen yhteiskunnan edellytyksiin¹

Lectio praecursoria 8.8.2018

HANS ARENTSHORST

Väitöskirjani käsittelee kysymystä siitä, kuinka vapauden ihannetta voisi toteuttaa nykyaikana. Moderneissa yhteiskunnissa se kattaa sekä liberaalin individuaalisen vapauden ideaalin, jonka mukaan jokainen yksilö voi päättää omasta elämästään, että demokraattisen kollektiivisen vapauden ideaalin, jonka mukaan ihmisten yhteenliittymä voi kollektiivisesti määrittää oman kohtalonsa. Modernien yhteiskuntien historia osoittaa, kuinka hankalaa näiden ideaalien toteuttaminen on ja kuinka helposti ne voivat toteutuessaan vääristyä.

Tänäkin päivänä ainakin kaksi erilaista kehityskulkua näyttäisi heikentävän vapauden ihannetta. Ensimmäinen niistä on 1980-luvulta jatkunut globalisaation ja markkinoistumisen prosessi, joka ajaa vapaiden markkinoiden, sääntelyn purkamisen ja avoimien rajojen asiaa. Tavallisesti siihen liittyy yksilöllisen vapauden ideaali, joka painottaa yksityistä omistusoikeutta, henkilökohtaista vastuuta ja yrittäjyyttä vapailla markkinoilla. Toinen kehityskulku on viimeaikainen nationalististen ja populististen liikkeiden esiinnoisuus. Tavallisesti nämä liikkeet kritisoivat globalisaatioita ja lupaavat palauttaa ”kansan” kollektiivisen vapauden, mutta yleensä ne yrittävät saavuttaa sen palauttamalla kansan yhtenäisyyden negatiivisella tavalla, eli

¹ Kiitän tekstin kääntämisestä Jaan-Erik Vainiota.

pääasiassa identifioimalla kansanvihollisia, kuten eliitin tai maahanmuuttajat tai muut vähemmistöt.

Voi sanoa, että molemmat kehityskulut pohjaavat ongelmalisiin tulkintoihin yksilöllisestä ja kollektiivisesta vapaudesta. Globalisaatio ja markkinoistuminen johtavat usein ”atomistiseen” kuvaan yhteiskunnasta, jossa riippumattomat yksilöt kilpailevat vapailla markkinoilla. Usein tässä kuvassa individuaalisen vapauden institutionaaliset ennakkoehdot pelkistyvät markkinoihin ja laillisuusperiaatteeseen, ja individuaalisen vapauden yhteiskunnalliset, poliittiset ja kulttuuriset ennakkoehdot jäävät huomiotta. Tämä voi kansalaisten parissa johtaa yhteisöllisyyden rapautumiseen, voimattomuuteen ja identiteettikriiseihin. Populistit ja nationalistit voivat sitten käyttää tätä tyytymättömyyttä hyväkseen ja luvata palauttaa yhteisön, identiteetin ja kollektiivisen vapauden entiselleen. Ne pyrkivät toteuttamaan kaikki sisäiset erot hävittävän homogeenisen ykseyden (*homogeneous unity*), siis ”kansan” yhtenäisyyden, joka perustuu samanlaisuuteen eikä moninaisuuteen, ja joka delegitimoi moniarvoisuuden ja uhkaa vähemmistöjen vapautta.

Voidaan siis sanoa, että nykypäivänä olemme tekemisissä sekä ongelmallisen individualismin että ongelmallisen kollektivismiin kanssa tai, käyttäkseni väitöskirjani keskeisiä käsitteitä, olemme tekemisissä sekä atomismin ongelman että homogeenisen ykseyden ongelman kanssa. Ne heikentävät individuaalisen ja kollektiivisen vapauden ideaalien toteutumista. Tästä herää kysymys, voisimmeko välttää sekä atomismin että homogeenisen ykseyden ongelmat ja toteuttaa individuaalista ja kollektiivista vapautta jollain tasapainoisemmalla ja vähemmän yksipuolisella tavalla.

Olen väitöskirjassani yrittänyt vastata tähän kysymykseen tarkastelemalla sitä poliittisen filosofian nykykäsitysten avulla. Yksi tapa kuvata nykyistä poliittisen filosofian kenttää on nähdä se jakautuneena kolmeen leiriin – moraalinen leiri, yhteiskunnallis-eettinen leiri ja poliittis-historiallinen leiri – joista jokaisessa keskitytään erityyppiseen ongelmaan. Moraalisessa leirissä filosofit keskittyvät ongelmiin, jotka liittyvät *legitiimiy-*

teen ja oikeudenmukaisuuteen. Tämän leirin filosofit, kuten proseduraalisen liberalismiin edustajat ja ihmisoikeusteoreetikot, hakevat innoituksensa luonnonoikeuden filosofiasta ja Kantista, ja he ovat keskittyneet legitiimien moraalisten periaatteiden ja oikeudenmukaisuusteorioiden laatimiseen.

Yhteiskunnallis-eettisessä leirissä keskeinen kiinnostuksen kohde on tunnistaa *yksilöiden itsetoteutuksen yhteiskunnalliset ennakkoehdot*, mikä usein tehdään "negatiivista" kautta eli tunnistamalla "sosiaalisia patologioita", jotka estävät yksilöitä toteuttamasta itseään. Tästä leiristä löydämme esimerkiksi kommu-nitaristit ja kriittisen teorian teoreetikot, joiden esikuvia ovat esimerkiksi Aristoteles, Hegel, Marx, Durkheim ja Dewey.

Lopuksi ovat vielä poliittis-historiallisen leirin ajattelijat, jotka ovat kiinnostuneita *politiikan tekemisen ennakkoehdoista*. He tutkivat sitä myöskin negatiivista kautta keskittyen niihin historiallisiin tilanteisiin, joissa politiikka on alistettu moraalille, etiikalle, yhteiskunnallisuudelle tai historialliselle teleologialle, mikä voi johtaa politikan minimoimiseen tai pahimmillaan politiikan "loppuun". Poliittis-historiallinen leiri hakee innoituksensa sellaisilta hahmoilta kuin Machiavelli, Tocqueville, Max Weber, Raymond Aron, Claude Lefort ja Reinhart Koselleck, jotka kaikki ottavat pääsuunnannäyttäjäksi *historian* eivätkä moraalialta tai etikkaa.

Jokaisella kolmesta leiristä on omat vapauskäsityksensä, ja koska nykyään vapauden ongelma näyttäisi pyörivän atomismin ja homogeenisen ykseyden ongelmien ympärillä, erityisesti yhteiskunnallis-eettisen ja poliittis-historiallisen leirin välinen suhde on kiinnostava, sillä voimme löytää kaikki kuuluisat atomismin kriitikot yhteiskunnallis-eettisestä leiristä ja kaikki kuuluisat homogeenisen ykseyden kriitikot poliittis-historiallisesta leiristä. Jos haluamme välttää sekä atomismin että homogeenisen ykseyden, näiden kahden leirin tarkastelu suhteissa toisiinsa on hedelmällinen lähtökohta.

Silti juuri tällainen tarkastelu on pääosin loistanut poissaolollaan filosofisissa keskusteluissa. Kun nykyfilosofit keskustelevat vapauden ongelmasta, yleensä keskeisimpänä on moraalisen ja yhteiskunnallis-eettisen leirin välinen suhde. Näin

on esimerkiksi väittelyissä negatiivisen ja positiivisen vapauden puolustajien välillä, liberaalien ja kommunitaristien välillä sekä kantilaisten ja hegeliläisten välillä. Väitöskirjassa tavoitteenani on ollut vaihtaa näkökulmaa ja yrittää aloittaa dialogi yhteiskunnallis-eettisen ja poliittis-historiallisen leirin filosofien välillä. Toiveeni on, että tämä voisi avata uusia näkökulmia vapauden ideaalin toteuttamiseen nykypäivänä.

Väitöskirja koostuu kolmesta osasta: ensimmäisessä osassa tarkastelen kahden poliittis-historialliseen leiriin kuuluvan ranskalaisen ajattelijan Claude Lefortin ja Pierre Rosanvallonin vapauden teorioita. Kumpikin lähtee vapautta tarkastellessaan liikkeelle demokraattisen politiikan ennakkoehtojen kysymisestä. Tämä johdattaa heidät vapauskäsitteeseen, jota kutsun *vapaudeksi määräämättömyytenä (freedom as indeterminacy)*. Väitöskirjan toisessa osassa keskityn Charles Taylorin ja Axel Honnethin töissä esiintyviin ajatuksiin vapaudesta. He molemmat toimivat yhteiskunnallis-eettisessä leirissä ja vapautta tarkastellessaan kumpikin aloittaa analysoimalla yksilön itsetoteutuksen yhteiskunnallisia ennakkoehtoja. Se johtaa heidät vapauskäsitteeseen, jota kutsun *toisiaan täydentävien vapaudeksi (freedom as complementarity)*. Näiden neljän filosofin ajatuksia tarkastellessani olen keskittynyt erityisesti tapoihin, joilla he kritisoivat atomismia ja homogeenistä ykseyttä.

Väitöskirjan kahdessa ensimmäisessä osassa käy selväksi, että kaikki neljä filosofia tunnistavat atomismin ongelman, mutta he analysoivat sitä eri tavoin ja tarjoavat siihen erilaisia ratkaisuja. Lefort ja Rosanvallon pitävät atomismia väistämättömänä, koska se on välttämätön osa vapaan demokraattisen yhteiskunnan instituutioita. He väittävät, että kun siirrymme esimodernista orgaanisesta yhteiskunnasta moderniin demokraattiseen yksilöiden yhteiskuntaan, yhteiskunta menettää luonnollisen muotonsa ja olemuksensa ja muuttuu väistämättä atomistiseksi. Jotta demokraattiselle yhteiskunnalle voisi jälleen antaa muodon ja olemuksen, meidän ei Lefortin ja Rosanvallonin mukaan tule yrittää palauttaa menneisyyden orgaanisia yhteiskuntia. Sen sijaan tarvitaan jatkuvaa *representaation*

poliittista prosessia. Vain tällä tavalla voimme heidän mukaansa hallita atomismia tavalla, joka mahdollistaa sekä politiikan tekemisen ennakkoehdojen ylläpitämisen että kyvyn vastustaa kaipuuta organisismiin ja homogeeniseen ykseyteen.

Taylor ja Honneth lähestyvät atomismia toisella tavalla: he näkevät sen yhteiskunnallisena patologiana, joka johtuu modernissa maailmassa liiallisesta keskittymisestä yksilön oikeuksiin. He pitävät *vastavuoroista tunnustusta* keinona peitota atomismi. Toisin sanoen kun puhumme vapaudesta, meidän tulisi yksilön oikeuksiin keskittymisen sijasta keskittyä intersubjektiiivisten suhteiden laadun parantamiseen yhteiskunnassa. Kuten pyrin osoittamaan, Taylorilla ja Honnethilla tähän ratkaisuun kuitenkin yhdistyy (sosialistien ja kristittyjen jakama) halu luoda orgaaninen yhteiskunta uudelleen. Niinpä Taylor ja Honneth eivät atomismin kritiikissään suojaudu kunnolla homogeenisen ykseyden ja politiikan lopun vaaroilta.

Väitän, että nämä erot Lefortin/Rosanvallonin ja Taylorin/Honnethin välillä havainnollistavat poliittis-historiallisen ja yhteiskunnallis-eettisen leirin kahta keskeistä, *kritiikin mahdollisuuksia* koskevaa erimielisyyttä. Ensinnäkin erimielisyys koskee kysymystä, onko modernissa maailmassa vielä mahdollisuutta "etuoikeutettuun näkökulmaan", josta esittää kritiikkiä, ja toiseksi kysymystä, voiko vapaan demokraattisen yhteiskunnan erilaiset ideaalit ja osatekijät sovittaa harmonisesti yhteen vai ei. Osoittautuu, että yhteiskunnallis-eettisen leirin filosofit, kuten Taylor ja Honneth, katsovat että sosiaaliset kontekstit huomioivalle etiikalle perustuva etuoikeutettu kriittinen näkökulma on yhä mahdollinen. He myös uskovat, että vapaan demokraattisen yhteiskunnan erilaiset ideaalit ja osatekijät on mahdollista sovittaa yhteen. Poliittis-historiallisen leirin filosofit hylkäävät molemmat oletukset ja omaksuvat sen sijaan kriittisen *perspektiivismin*, jonka mukaan jatkuva poliittinen toiminta ja kompromissien löytäminen yhteismitattomien kantojen ja ideaalien välillä on paras vaihtoehtomme, jos tahdomme varjella vapautta.

Väitöskirjan kolmannessa ja viimeisessä osassa käännyin katsomaan taaksepäin ja koetan paikallistaa näiden erilaisten näkemysten historialliset lähtökohdat renessanssin, valistuksen ja romantiikan aikakausien ideaalien rekonstruktion avulla.

Mitä siis voimme oppia yhteiskunnallis-eettisen ja poliittis-historiallisen leirin välisestä vastakkainasettelusta? Jos palaamme niihin kahteen kehityskulkuun, joista lähdin liikkeelle, toisaalta atomismiin johtavaan globalisaatioon ja markkinaistumiseen ja toisaalta homogeeniseen ykseyteen johtavaan nationalismiin ja populismiin, voimme sanoa, että kumpaankin liikkeeseen sisältyy ajatus etuoikeutetusta kriittisestä näkökulmasta. Toisessa se on teknokraattisen asiantuntijan etuoikeutettu näkökulma, toisessa ”todellista kansaa” edustavan politiikon etuoikeutettu näkökulma. Kumpaakin liikettä elähdyttää ajatus, että moderneissa yhteiskunnissa voitaisiin löytää harmoninen sovitus; joko markkinoiden avulla tai ykseyden palauttavan vahvan johtajan avulla. Voi siis väittää, että molemmille liikkeille on tunnusomaista halu hävittää politiikka. Siksi argumentoin väitöskirjassani, että tänä päivänä on tärkeää tuoda esiin poliittis-historiallisen leirin vähälle huomiolle jääneet ajattelijat, sillä he kritisoivat juuri näitä kahta oletusta etuoikeutetusta kriittisestä näkökulmasta ja harmonisesta sovituksesta. Niiden sijaan he tarjoavat näkemyksiä siitä, kuinka varjella politiikan tekemisen ennakkoehtoja. Tämä voi vahvistaa kykyä vastustaa nykyään alati kasvavaa halua hävittää politiikka ja näin hävittää vapaus.

Jyväskylän yliopisto

Kirjallisuus

Arentshorst, Hans (2018) *Perspectives on freedom. Normative and political views on the preconditions of a free democratic society*. Utrecht: Utrecht University. *Quaestiones Infnitae* 114. Co-tutelle-väitöskirja Jyväskylän ja Utrechtiin yliopistoihin.